

Ёхуд Назар Эшонқулнинг “Оғриқ лаззати” ҳикоясини ўқиб

Инсоннинг бутун ҳаёти тўрт босқичдан иборат: туғилдилар, яшайдилар, азбланадилар ва ўладилар!

Анатол Франс,

Француз адиби

Адабиётнинг қучоғи катта, ҳиммати чексиз. Шу туфайли унинг эркатойига айланган, ҳимматидан баҳра олиб ўзига ўхшаган саноксиз бошқа ёзарманлар каби уни ачомлаб ётган ижодкор зоти бисёр. Лекин вақт аталмиш олий ҳакам мавжуд экан бундай эркатойлар қачондир ўз самимияти, лаёқати улароқ баҳоланиб бирин-кетин санокдан тушиб қолаверади. Буни яхши ҳис этгани учундир эҳтимол, ҳақиқий истеъдод адабиётнинг қучоғида эркаланиб-суйкаланишни хуш кўрмайди. Аксинча, у кўп йиллардан бери ўзгармас ва мустаҳкам деб тан олинган адабий мезонлару-қолипларни, бадий тасаввур чегараларини парчалаган ҳолда адабиёт майдонга кириб келади, таъбир жоиз эса адабиётнинг ўзининг ҳам ақлини шошириб кўяди. Ўзбек адабиётнинг улкан адибларидан бири Назар Эшонқулни ҳам биз кўрқмасдан худди шундай – ўз нафаси, ўзбек адабиётиди ўз таъсир кўламига эга ёзувчи десак муболаға қилмаган бўламиз. Шу боисдан унинг ижод намуналари на миллий ва на замонавий характерга эга эмас, балки умуминсоний руҳ билан ёзилган бўлиб, умумбашарий дард ила суғорилгандир.

Менинг бу айтганларим оҳорли гап эмас, албатта. Бу гаплар мендан аввал ҳам қайсидир шаклда адабиётга нисбатан ҳам, Назар Эшонқул ижодига нисбатан ҳам қўлланилган ва ўқувчилар қулоғига етиб борган. Бас, шундай экан, мен бугун адиб Назар Эшонқулнинг адабиётимизда тутган ўрни ва бошқа ижод намуналарини бир ёққа сурган ҳолда, унинг ижодига бўлган муносабатимни биргина “Оғриқ лаззати” ҳикоясидан олган таассуротларим орқали баён қилишга ҳаракат қиламан.

Пружинасимон асос

Тезис нуқтаи назаридан олиб қаралганда “Оғриқ лаззати” ҳикояси пружинасимон асосга қурилганга ўхшайди. Бу пружинанинг ҳар битта ҳалқаси маъно ва мантиқий хулосалардан иборат. Энг таҳсинга сазовор томони шундаки: ўқувчи мутолаа қилиш жараёнида ҳалқадан ҳалқага ўтгани сайин ундаги маъно ва моҳият кенгайди-ойдинлашади ва айна пайта эгилади ҳамда букилади. Мана шу сабабга кўра мазкур асарга ўнлаб ракурсаларда назар ташламоқ ва асарни ундан ҳам кўпроқ нуқтаи назардан туриб шарҳламоқ мумкин.

Шундай қилиб, мен асарга аввало “рамз”ларга асосланган тамаддун адабиёти нуқтаи назаридан нигоҳ ташлашни лозим топдим. Асарга бундай ҳолда нигоҳ ташланганда эса ундаги профессор ҳам, томошабин ҳам рамз ва тасвирланган оғриқнинг ўзи ҳам рамзий ифодадир. Чунки ҳар қандай жамият ва ҳар қандай тузум, истаймизми-йўқми, инсонни мана шундай азобга гирифтор этади. Ахир асримизгача бўлган даврда инсон тафаккурининг маҳсули бўлган ядровий қуроллар, инсоният уйштирган инқилобу-бардимонлар ҳаммаси ҳам одамзотни бутунлай ҳалокатга дучор қилишга, одамзотни маҳф этиб ер юзидан бутунлай супуриб ташлашга қаратилган эмасди. Бу ҳаракатлар бир қисм одамни ҳалокатга дучор этгани ҳолда яна бир қисм одамларга саодат улашиш учун эди. Бироқ бугунги кунда нафақат гуманитар фанлар, балки аниқ фанлар ҳам шуни тасдиқлайдики: кўпчилик ўйлаганидай дунё ва инсоният қисмлардан иборат эмас, аксинча у бир бутундир! Шунинг учун инсон тузум ва миллатларга бўлиниб, ўз манфаати йўлида ўйлаб топаётган ҳалокат воситаларининг қурбони инсониятнинг ўзи бўлиб қолаверади... Демак, асарда тасвирланган маҳкумлар – ўзининг ярасига ўзи тус сепиб, ўзини ўзи азоб-уқубатларга гирифтор қилаётган жамият; профессор – бу каби найрангларда асосий рол ўйнайдиган зиёлилар; томошабинлар – инсониятни қовуриб, бир-бирига гиж-гижлаб, ўз этини ўзи ейишга мажбур қилаётган айрим “йўлбошчи”, инқилабу-бамбардимонлар асосчилари, Камю таъбири билан айтганда “дунё ҳукмдорлари” дир. Асардаги тўртинчи маҳкум борасида эса, мен бу ерда муаллиф болшвеклар комунистик партиясини назарда тутмаяптимикин, деган хаёлга бордим. Чунки партиялар қурилишида болшвеклар комунистик партияси тўртинчи ўринда тургани бизга маълум. Боз устига асардаги “...қадим паҳлавонлардек бахтиёр

қиёфасини кўриб у айнан шу лаҳзани ҳеч қайси жаннатга алмаштирмайди уни ҳеч қайси пайғамбар, ҳеч қайси муқаддас китоб бу лаззатдан маҳрум эта олмайди деб ўйлардингиз” қабилдаги сўзлар, қолаверса тўртинчи маҳкум ўлим топгандан кейин ҳам бу заминда қолмай, ўзга бир заминда – лаззат оламида қолгани мени шундай ўйлашга мажбур этади. Ахир 72 йил ҳокимият тпеасида турган комунистлар партиясининг асл башараси очилиб, ҳокимиятдан қулаганидан кейин ҳам бу партиянинг хайрихоҳлари ўз ғояларига бўлган маҳкумликдан кечмасдан, ўша тузим ва ўша жамиятни ёқлаб яшаб ўтганлари ҳеч кимга сир эмас...

Асарни мутолаа қилар эканман, ҳар бир жумла, ҳар битта ҳодисада муаллифнинг заҳарханда табассуми, гуё аслида йиғига айланиб отилиб чиқиши керак бўлган-у, аммо қорачиқларида бўзлов бўлиб қотиб қолган киноявий нигоҳи мени таъқиб эта борди. Тасаввуримда муаллифнинг бу заҳарханда, аччиқ кинояга йўғрилган нигоҳи бутун инсониятнинг асрлар оша яшаб келган шу бугунги ҳаётигача довур боқиб турганга ўхшарди. Ўзимча инсониятнинг ўз этини ўзи шилиб лаззат олаётганига, ўз-ўзини азоблашнинг янгидан янги усулларини ижод этаётганига ўтмиш ва бугундан таққослар ахтарар эканман, мен бамисоли саволлар гирдобига тушиб чирпирак бўлаётганга ўхшаб қолдим. Энг ачинарлиси шунда эдики, бу саволларга жавоб топишга қанчалик уринсам ўзим инсониятнинг қотили деб билган ёки аксинча ўзим инсониятнинг раҳнамоси деб ҳисоблаган айрим кишилар, керак бўлса ота-боболарим ҳақидаги тасаввурларим ҳам шунчалик ўзгариб борарди. Ҳа, асар мутолааси жараёнида кўнглимда туғилаётган бу савол ва иштибоҳларнинг тугал жавоби ё буткул қайта тирилмоқ ё батамом маънавий ўлим билан тенг эди, назаримда!

Таскин

Бироқ мен бекорга ушбу битигим ибтидосида француз адиби ва адабий танқидчиси Анатол Франсининг иинсон ҳаётга келиб босиб ўтиши муқаррар бўлган тўрт босқич ҳақидаги фикрини эслаб ўтган эмасман. Ахир ер куррасини инсонга яшаш учун замин этиб белгилаган Буюк Яратувчининг ўзи ҳам қодир зот бўла туриб бандаси учун ҳамма нарсани яратиб бермади. Аксинча, кўпгина нарсани бандасининг ўзи яратишини, бу йўлда меҳнат қилишини... ҳамда... азоб чекишини ирода қилди. Демак, асарга бошқа

бир томонлама қаралганда инсон ҳаётининг ўзи азобланишдан, оғриқ лаззатини тотиб, бу азобни севиб ва уни бошқалар билан бўлишиб яшашдан иборат экан. Тузим ва жамиятнинг номукамал қоидаларга кўз юмиб асарни ундан-да чуқурроқ позицияда таҳлил қилишга уринсак, Назар Эшонқулнинг “Оғриқ лаззати” ҳикоясини бани башар қисматидаги ўзгартириб бўлмас қонун, инсоният учун олдиндан ўқилган ҳукми олий деб баҳоламоқ ҳам хато бўлмайди. Яъни, яшаш асли – оғриқ лаззати эмасми?

Кичик бир эътироз...

Инсон қўли билан яратилган ҳеч қандай яратилган мукамал эмас. “Оғриқ лаззати” ҳикоясини ҳам китобхон, ҳам адабиётшунос сифатида шарҳлашга уринар эканман, шу ўринда кичик бир камчиликни-да сезгандай бўламан. Ахир адабиётни яхши тушунадиган ҳар битта одамга шу нарса маълум: бадиий асардаги бадиий ҳақиқат ҳамиша ҳаёт ҳақиқати билан ҳисоблашиши, керак бўлса унга эргашиши шарт. Мисол тариқасида келтиришим мумкинки, Габриэл Маркеснинг “Ёлғизликнинг юз йили” асарида лўли Мелкадес олиб келган оҳанрабодан ҳар қандай ўқувчи ҳайратга тушади. Ёки бўлмаса Маркес ўз асарида “Полковник Арелиано Буендиа 32 марта исён кўтарди ва 32 марта ҳам мағлуб бўлди, 4 марта суиқасддан, 72 марта пистирмалардан омон қолди...” деб ёзган бўлса, биз асар давомида бу суиқасд ва пистирмаларнинг ҳаммасидан хабардор бўлишимиз мумкин. Асардаги Макондага кираб келган лўлилар, оҳанграбо ва албатта полковник Аурелиано Буендианинг ҳаётидага таққослар ҳам бу бир рамз, лекин булар бари бизга реаллик бўлиб туйилади ва ҳаёт ҳақиқатига ҳеч қандай путур етказмайди. Шу жиҳатдан олиб қаралганда эса дунё адабиётидаги “изм”ларни яхши тушунмайдиган, яъни “символ”ларни қабул қила олмайдиган кўп сонли анъанавий китобхонлар учун “Оғриқ лаззати” ҳикоясида тасвирланган воқеалар мантиққа – ҳаёт ҳақиқатига зиддир. Асардаги ифода қанчалар жонли, жумлалар девори қанчалик пухта бўлмасин, ундан биргина шу “рамз” тушунчасини олиб ташласак, ҳикоядаги ўзини азоблаш эвазига томоша кўрсатадиган маҳкумлар ҳам, томошабин, профессор ҳам ёлғон-яшиқ, тўқима образларга айланиб қолади ҳамда бирор ўқувчи асар воқеаларини ҳаётий ҳодиса сифатида қабул қила олмайди. Агарда муаллиф асар воқеаларини туш сифатида берган тақдирида ёки адабиётдан кўп синалган усуллардан биттаси: телба ё соғ одамлиги номаълум бирор кимсанинг

қолдириб кетган дафтаридаги битиклар қабилида берган бўлганда, менимча ғоя билан бирга реалликни, ҳаёт ҳақиқатини ҳам сақланиб қолган бўлур эди...

Сўзим охирида яна бир бор айтиб ўтишни лозим кўраяпманки, нима бўлганда ҳам бугунги ўзбек адабиётимизда Назар Эшонқул ўзининг мустаҳкам ўрнига эга ҳамда унинг асарлари ичида “Оғриқ лаззати” ҳикояси ҳам ўқувчи қайта-қайта мутолаа қилиб ички дунёсини бойитишга арзийдиган асардир.

Байрам АЛИ,

2019/03/25